ਅਧਿਆਇ ੭

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਉਹ ਜੋ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ... ਉਹ ਜੋ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਉਹ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਹੈ - ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੌਲਤ ਹੈ।

— ਸੁਭਾਹਿਤਾ (ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਕਥਨ)

ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ (ਹੰਪੀ, ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ) | ਬੁੱਧ (ਭੂਟਾਨ ਤੋਂ) | ਮਹਾਵੀਰਾ (ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ)

© NCERT not to be republished

ਵੱਡੇ ਸਵਾਲ

1. ਵੇਦ ਕੀ ਹਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ?
2. ਪਹਿਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਉਭਰੀਆਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਹਨ?
3. ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ?

0681CH07

ਅਧਿਆਤਮਿਕ: ਰੂਹ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ)। ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਸਾਡੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਜਾਂ ਉੱਚੇ ਆਯਾਮ ਦੀ ਭਾਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਤੰਦ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਤੰਦ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਉੱਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਤੰਦ ਦੁਆਰਾ ਇਕਜੁੱਟ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਵਿਗਿਆਨ, ਦਵਾਈ, ਧਰਮ, ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਲਾ, ਮਾਰਸ਼ਲ ਆਰਟਸ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ 'ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਕੂਲ' ਵੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਜਾਂ **ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਭਿਆਗਤਾਂ** ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਸੰਸਾਰ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਭਿਆਗਤ : ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਸੰਤ, ਇੱਕ ਯੋਗੀ, ਇੱਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਦਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਿੰਧੂ ਜਾਂ ਹੜੱਪਾ ਜਾਂ ਸਿੰਧੂ-ਸਰਸਵਤੀ ਸਭਿਅਤਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਧਿਆਇ ੬ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ) ਤੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਉੱਭਰੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਕੂਲ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਅਸੀਂ 'ਭਾਰਤ, ਭਾਵ ਭਾਰਤ' ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਵੇਦ ਅਤੇ ਵੈਦਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ

ੳ. ਵੇਦ ਕੀ ਹਨ?

"ਵੇਦ" ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗਿਆਨ' (ਇਸ ਲਈ ਵਿਦਿਆ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ)। ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਚਾਰ ਵੇਦ ਹਨ – ਰਿਗ ਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮ ਵੇਦ ਅਤੇ ਅਥਰਵ ਵੇਦ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਜਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ - ਜੋ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਲਿਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਭਜਨ ਸਪਤ ਸਿੰਧਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਧਿਆਇ ੫ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ)। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ; ਮਾਹਰਾਂ ਨੇ ਪਵੀਂ ਤੋਂ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਤੱਕ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਇਸ ਲਈ, ੧੦੦ ਤੋਂ ੨੦੦ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਤਕ, ਇਹ ਪਾਠ ਸਖਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦੁਆਰਾ ਯਾਦ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਪਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ!

ਯੂਨੈਸਕੋ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ 'ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਦਿਅਕ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਗਠਨ'। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਖੁੰਝੋ ਨਾ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਵਧਾਨੀ ਪੂਰਵਕ ਸੰਚਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ, ੨੦੦੮ ਵਿੱਚ, **ਯੂਨੈਸਕੋ** ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਜਾਪ ਨੂੰ 'ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰਪੀਸ' ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਵੈਦਿਕ ਭਜਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਿਸ਼ੀ (ਮਰਦ ਸੰਤਾਂ ਜਾਂ ਸਾਧੂਆਂ) ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀਕਾਂ (ਔਰਤਾਂ) ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ (ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ) ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੰਦਰ, ਅਗਨੀ, ਵਰੁਣ, ਮਿੱਤਰ, ਸਰਸਵਤੀ, ਉਹਾਸ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ **'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ'** ਵਿਚ ਰਿਤਮ, ਜਾਂ ਸੱਚ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ।

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ: ਸੰਸਾਰ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇੱਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ।

ਮੁੱਢਲੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਿਕਾਵਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਜਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

ਏਕਮ ਸਤ ਵਿਪ੍ਰ ਬਹੁਧਾ ਵਦਾਂਤੀ ।।।
ਮੌਜੂਦ (ਭਾਵ, ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ) ਇਕ ਹੈ, ਪਰ ਰਿਸ਼ੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ **ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ** ਵਿਚ, ਕੁਝ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 'ਸੱਚ' ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਮੰਤਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

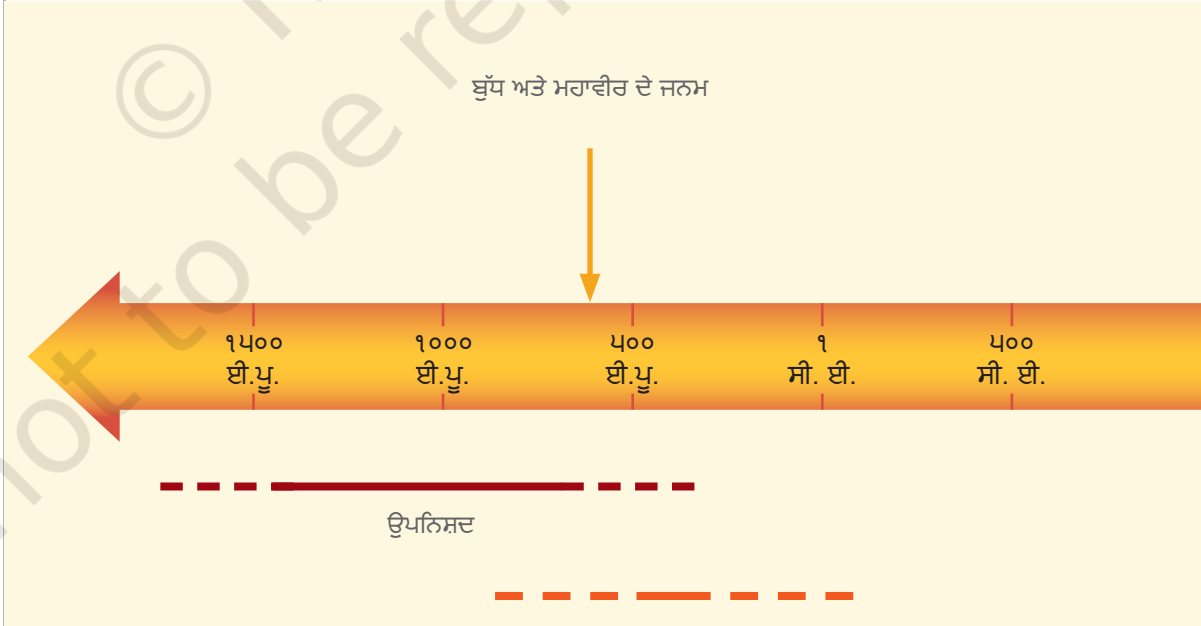
ਸੰਸਾਰ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇੱਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ।

© NCERT not to be republished

ਇਕੱਠੇ ਆਓ, ਇਕੱਠੇ ਬੋਲੋ; ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਆਮ ਹੋਵੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ
ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ...
ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣਾ ਤੁਹਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਣੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਇਕਜੁੱਟ ਰਹਿਣ ...
ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਣ!

ਅ. ਵੈਦਿਕ ਸਮਾਜ

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਵੈਦਿਕ ਸਮਾਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਨਾਂ ਜਾਂ 'ਕਬੀਲਿਆਂ' ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਕੱਲੇ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ੩੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਜਿਹੇ ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ - ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਭਰਤ, ਪੁਰਸ, ਕੁਰੂ, ਯਦੁਸ, ਤੁਰਵਸ਼ ਆਦਿ। ਹਰੇਕ ਕਬੀਲਾ ਉਪਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

© NCERT not to be republished

ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ। ਵੇਦ ਸਾਨੂੰ ਰਾਜਾ (ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਕ), ਸਭਾ ਅਤੇ ਸੰਮਤੀ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਸਮੂਹਿਕ ਇਕੱਠ ਜਾਂ ਸਭਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸਾਨ, ਜੁਲਾਹੇ, ਘੁਮਿਆਰ, ਬਿਲਡਰ, ਤਰਖਾਣ, **ਹੀਲਰ** (ਨਿਵਾਰਕ), ਨਿਰਤਕਾਰ, ਨਾਈ, ਪੁਜਾਰੀ ਆਦਿ।

ਹੀਲਰ (ਨਿਵਾਰਕ): ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਇਤੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਓ ਪੜਚੋਲ ਕਰੀਏ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸਮਾਜ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲੋਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਜੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? (ਸੰਕੇਤ: 'ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ' ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ!) ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ੧੦੦-੧੫੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ੲ. ਵੈਦਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਵੈਦਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਾਂ ਸਮੂਹਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਵਤਿਆਂ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਜਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ) ਵੱਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ (ਯੱਗ, ਅਕਸਰ 'ਯੱਗ' ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਤੇ ਅਗਨੀ, ਅੱਗ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਭੇਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।

'ਉਪਨਿਸ਼ਦ' ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵੈਦਿਕ ਸੰਕਲਪਾਂ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੁਨਰਜਨਮ (ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਨਮ ਲੈਣਾ) ਅਤੇ ਕਰਮ (ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ)। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਵੇਦਾਂਤ' ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰ ਚੀਜ਼ - ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ - ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਵਤਾ ਨਾਲ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ) ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿਰਫ ਤੱਤ ('ਉਹ')। ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਤਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਲ ਪਰ ਡੂੰਘੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

© NCERT not to be republished

ਅਹਮ ਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ
"ਮੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ" (ਭਾਵ, ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ) ਤਤ ਤਵਮ ਅਸੀ...
"ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਹੋ"

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਨੇ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਆਤਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ - ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਤ ਜੋ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਵ ਭਵੰਤੁ ਸੁਖੀਨਾਹ, ਜਾਂ "ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ?

ਚੇਤਨਾ: ਗੁਣ ਜਾਂ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ

ਪਹਿਲੀਹਜ਼ਾਰ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ, ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ **ਚੇਤਨਾ** ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਬੋਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਣ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਬੁੱਧ ਧਰਮ

ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਵੀ ਉਭਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਹੈ।

ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿਧਾਰਥ ਗੌਤਮ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਜਨਮ ਲੁਮਬਿਨੀ (ਅਜੋਕਾ ਨੇਪਾਲ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਮਾਜ ਦੀ ਖੋਜ: ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ
ਸਾਡੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ

ਸਮਾਜ ਦੀ ਖੋਜ: ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਾਡੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ

© NCERT not to be republished

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਵੇਤਾਕੇਤੂ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਬੀਜ

(ਛੰਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ)

ਰਿਸ਼ੀ ਉਦਲਕ ਅਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਵੇਤਾਕੇਤੂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂਕੁਲ ਭੇਜਿਆ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਵੇਤਾਕੇਤੂ ੧੨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਦਲਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਪਰਖਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸ਼ਵੇਤਾਕੇਤੂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਉਦਲਕ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਭਾਵੇਂ ਅਦਿੱਖ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਗਦ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਬੀ ਖਾਲੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਬਰਗਦ ਦਾ ਰੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕੋ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਂਡੇ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਇੱਕੋ ਤੱਤ ਤੋਂ ਉੱਭਰੀ ਹੈ - ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, "ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ... ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਹੋ, ਸ਼ਵੇਤਾਕੇਤੂ।

ਨਚਿਕੇਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ

(ਕਥਾ ਉਪਨਿਸ਼ਦ)

ਇੱਕ ਵਾਰ, ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਇੱਕ ਰਸਮ ਵਿੱਚ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਚਿਕੇਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਮ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ" - ਭਾਵ, ਮੌਤ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ। ਫਿਰ, ਨਚਿਕੇਤਾ ਯਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ

© NCERT not to be republished

ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਸੀ - "ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?" ਯਮ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੁੰਡਾ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਯਮ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਆਤਮਾ, ਜਾਂ ਸਵੈ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਮਰਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਅਮਰ ਹੈ। ਇਹ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਚਿਕੇਤਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਗਾਰਗੀ ਅਤੇ ਯਜਨਾਵਲਕਯ ਦਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ (ਬ੍ਰਿਹਾਦਾਰਣਯਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ)

ਇੱਕ ਵਾਰ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਨੇ ਇੱਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਜੇਤੂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਯਜਨਾਵਲਕਯ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀਕਾ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਾ ਪੁੱਛੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਯਜਨਾਵਲਕਯ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਮਨਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਯਜਨਾਵਲਕਯ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ, ਮੌਸਮ, ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸਹੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਇ ੪ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ੫੬੦ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਸਾਲ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਸਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਸਿਧਾਰਥ ਗੌਤਮ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ੨੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰੱਥ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ, ਇੱਕ ਬਿਮਾਰ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦੇਖੇ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ **ਤਪੱਸਵੀ** ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਤਪੱਸਵੀ ਵਜੋਂ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਹੋਰ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਬੋਧ ਗਯਾ (ਅੱਜ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ) ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਪੀਪਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਵਿਦਿਆ (ਅਗਿਆਨਤਾ) ਅਤੇ **ਮੋਹ** ਮਨੁੱਖੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਤਪੱਸਵੀ: ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਉੱਚੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੋਹ: ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਆਦਤ ਦੁਆਰਾ।

ਫਿਰ ਸਿਧਾਰਥ ਨੂੰ 'ਬੁੱਧ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ 'ਗਿਆਨਵਾਨ' ਜਾਂ 'ਜਾਗ੍ਰਿਤ'।

ਬੁੱਧ ਨੇ ਉਹ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਅਹਿੰਸਾ' ਵਜੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ 'ਗੈਰ-ਦੁਖਦਾਈ' ਜਾਂ 'ਗੈਰ-ਨੁਕਸਾਨ'। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੁਹਿਰਦ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਹਾਵਤ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ:

© NCERT not to be republished

"ਧਾਣੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ (ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ
ਵਿੱਚ) ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ੁੱਧ ਉਹ
ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵੱਸਦਾ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ
ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਜਿੱਤਣ
ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ।

ਭਿਕਸ਼ੂ: ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਭਿਕਸ਼ੂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੁੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਖਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਚਨਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਨ: ਇੱਕ ਭਿਕਸ਼ੂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਔਰਤ।

ਬੁੱਧ ਨੇ ਸੰਘ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ **ਭੀਕਸ਼ੂ** ਜਾਂ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ (ਅਤੇ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਭੀਕ-ਹੂ ਜਾਂ **ਨਨਜ਼**) ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਏਸ਼ੀਆ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਵਾਂਗੇ; ਇਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਝਣਯੋਗ ਹੈ।

ਲਗਭਗ ੧,੮੦੦ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਇਹ ਪੱਥਰ ਪੈਨਲ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਆਓ ਪੜਚੋਲ ਕਰੀਏ

→ ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਨਲ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ।

→ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅੱਜ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮ ਹੈ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

ਜੈਨ ਧਰਮ

ਜੈਨ ਧਰਮ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਗਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਰਥ ਗੌਤਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਰਧਮਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਆਧੁਨਿਕ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤਪੱਸਵੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, 'ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨ' ਜਾਂ ਸਰਵਉੱਚ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ 'ਮਹਾਵੀਰਾ' ਜਾਂ 'ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਜੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਾਵੀਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਪੇਂਟਿੰਗ

ਖੁੰਝੋ ਨਾ

'ਜੈਨ' ਜਾਂ ਜੈਨਾ ਸ਼ਬਦ ਜੀਨਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜੇਤੂ'। ਇਹ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹਿੰਸਾ, ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਅਤੇ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ, ਜੋ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ

© NCERT not to be republished

ਗਏ ਹਨ, ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਮਹਾਵਰ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

"ਸਾਰੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਮੌਜੂਦਾ, ਜੀਵਤ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਭਜਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਆਓ ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਦੋ ਨੂੰ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੀਏ:

- ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ 'ਸਿਰਫ ਇਕ ਨਹੀਂ' ਪਹਿਲੂ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ। ਭਾਵ, ਸੱਚ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਕਥਨ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਸਕਦੇ।
- ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ 'ਗੈਰ-ਕਬਜ਼ਾ' ਅਤੇ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਦਿੱਖ ਜੀਵਾਂ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਕੁਦਰਤ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸ ਡੂੰਘੀ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਾਤਕ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਲਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾ ਵਿੱਚ, ਬੁੱਧ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟੋਲੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਦੈਵੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਂਦਰ-ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਕੋਈ ਫਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਪੱਕਾ ਫਲ ਹੇਠਾਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਵਹਿ ਗਿਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫੱਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਇਸ

© NCERT not to be republished

ਦੇ ਸੁਆਦ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਰੁੱਖ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਆਇਆ ਸੀ।

ਲੰਬੀ ਭਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁੱਖ ਮਿਲਿਆ - ਅਤੇ ਬਾਂਦਰ ਰੁੱਖ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਂਦਰਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਂਦਰ-ਰਾਜੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਾਂਦਰ-ਰਾਜੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦਾ ਪੈਨਲ (ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਰਹੂਤ ਵਿਖੇ) ਜੋ ਬਾਂਦਰ-ਰਾਜੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਰਾਜਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਿਆ, ਬਾਂਦਰ-ਰਾਜੇ ਦੀ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ।

ਇੱਕ ਜੈਨ ਕਹਾਣੀ

ਰੋਹਿਨੇਆ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਣ ਹੁਨਰਮੰਦ ਚੋਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਵਾਕ ਸੁਣੇ ਜੋ ਮਹਾਵੀਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਆਮ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚਕੇ, ਰੋਹਿਨੇਆ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਰੋਹਿਨੇਆ, ਮਹਾਵੀਰਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ।

ਪਛਤਾਵਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ, ਰੋਹਿਨੇਆ ਮਹਾਵੀਰਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ, ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉੱਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਕਹਾਣੀ ਸਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸੋਚ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਆਓ ਪੜਚੋਲ ਕਰੀਏ

ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਨਲ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰੋ (ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਜੈਨ ਮੰਦਰ ਤੋਂ)। ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈਰਾਨਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਇਹ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?

ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਰੀਰਕ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾੜੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਖਣਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ!

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਨਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਮੱਠ ਬਣਾਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਕੱਟੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਪੱਸਵੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਜੋ ਪੱਥਰ-ਕੱਟੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੌਂਦੇ ਸਨ!

© NCERT not to be republished

ਗੁਫਾਵਾਂ ੬ਵੀਂ ਅਤੇ ੧੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਏਲੋਰਾ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ)
ਵਿਖੇ ਚੱਟਾਨ ਵਿੱਚ ਕੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਗੁਫਾਵਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹਨ, ਕੁਝ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਜੈਨ ਹਨ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਕਸਰ 'ਧਰਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, 'ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ' ਅਤੇ (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ) 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਾਂਗੇ - ਇੱਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਕੁਝ ਨਾਮ ਲੈਣ ਲਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਕਸਰ 'ਧਰਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, 'ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ' ਅਤੇ (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ) 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਾਂਗੇ - ਇੱਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਕੁਝ ਨਾਮ ਲੈਣ ਲਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਚਰਵਾਕਾ' ਸਕੂਲ (ਕਈ ਵਾਰ 'ਲੋਕਯਤਾ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਦਾਰਥਕ ਸੰਸਾਰ ਇਕੋ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੌਧਿਕ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਸੀ; ਲੋਕ ਇਹ ਚੁਣਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ।

ਲੋਕ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਜੜ੍ਹਾਂ

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਬੱਧ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ 'ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ' ਵੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵ, ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਅਭਿਆਸ ਜੋ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਲਿਖਤੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ (ਇਹ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਹਨ, ਭਾਵ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ,

ਇੱਕ ਕਬੀਲਾ ਕੀ ਹੈ?

ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਇਕਾਈ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਅੱਜ, ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਂਝੇ ਵੰਸ਼, ਇੱਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਮੁਖੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 'ਕਬੀਲੇ' ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ

- ਕਬੀਲੇ ਸਿਰਫ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਜਨ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੰਗਲ ਜਾਂ ਪਹਾੜ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ 'ਕਬੀਲੇ' ਅਤੇ 'ਕਬਾਇਲੀ ਭਾਈਚਾਰੇ' ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਜੰਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਕਾਰਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ੨੦੧੧ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ੧੦੫ ਕਬੀਲੇ ਸਨ, ਜੋ ਲਗਭਗ ੧੦੪ ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ - ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ!

੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਕਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਅਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ 'ਆਦਿਮ' ਜਾਂ 'ਨੀਵਾਂ' ਦੱਸਦੇ ਸਨ। ਕਬਾਇਲੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਅਜਿਹੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਲੋਕ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਗੱਲਬਾਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ, ਸੰਕਲਪਾਂ, ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਦੋਵਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਗਨਨਾਥ, ਜੋ ਪੁਰੀ (ਓਡੀਸ਼ਾ) ਵਿਖੇ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਬਾਇਲੀ ਦੇਵਤਾ ਸੀ; ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ-ਦੇਵੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਕੁਝ ਕਬੀਲੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਮਾਇਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਰਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ - ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਬੱਧ ਹਨ।

ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ? ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ, ਕਬਾਇਲੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਤਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਤੱਤ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜ, ਨਦੀਆਂ, ਰੁੱਖ, ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੱਥਰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਕਬੀਲੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੇ ਟੋਡਾ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ), ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਤੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੋਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਹਨ; ਉਹ ਚੋਟੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਕਿ ਟੋਡਾ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

© NCERT not to be republished

ਪਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਹੁਲਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਬਾਇਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਸਰਵਉੱਚ ਹੋਂਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਕਬੀਲੇ ਡੋਨੀਪੋਲੋ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਵਉੱਚ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਾ ਖੰਡੋਬਾ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਸੰਥਾਲ ਆਦਿਵਾਸੀ, ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਿੰਘਬੋਂਗਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਸਰਵਉੱਚ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਂਦਰੇ ਬੇਟੇਲ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ:

> “ਭਾਰਤੀ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਬਾਇਲੀ ਧਰਮ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੌਰਾਨ, ਕਬਾਇਲੀ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੰਬੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਆਪਸੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਲੋਕ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧੀਏ ...

- ਵੇਦ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
- ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਢੰਗ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ; ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
- ਕਬਾਇਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਾ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੁਫਤ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਕਬਾਇਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਕਸਰ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਉੱਚ ਸੰਕਲਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

© NCERT not to be republished

ਸਵਾਲ, ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

1. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਚਿਕੇਤਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਯਮ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੋਗੇ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ੧੦੦-੧੫੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਕੁਝ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।
3. ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਜੋ "ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ [ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ] ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ" ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
4. ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਕੁਝ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।
5. ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਆਂਦਰੇ ਬੇਟੇਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰੋ (ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੨੨)।
6. ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਚਿ ਪ੍ਰਸਧਿ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਆਿਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਉਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਜਨ੍ਹਿਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।
7. ਜਮਾਤ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਜੋਂ, ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਬਾਇਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣਾਓ।

ਸਹੀ ਜਾਂ ਗਲਤ

1. ਵੈਦਿਕ ਭਜਨ ਤਾੜ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ।
2. ਵੇਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।
3. ਵੈਦਿਕ ਕਥਨ ਏਕਮ ਸਤਿ ਵਿਪਰ ਬਹੁਧਾ ਵਦੰਤੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
4. ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵੇਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ।
5. ਜੈਨ ਧਰਮ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ।
6. ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ।
7. ਕਬਾਇਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹਨ।

ਜਮਾਤ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

1. ਮੌਤ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਯਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਾਟਕ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਈ ਨਚਿਕੇਤਾ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ।

© NCERT not to be republished

ਬਰਗਦ ਦਾ ਰੁੱਖ ਅਧਿਆਇ ੧ ਅਤੇ ੮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੰਦ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣ ਨਾਲ, ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੰਦ 'ਤੇ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਬਰਗਦ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।